

Rijk door oorlog

Oorlog brengt behalve vernietiging soms ook economische bloei. Zo hielp eind jaren dertig de oorlogsindustrie de Verenigde Staten pas definitief uit de Depressie. Iets dergelijks speelde in de Gouden Eeuw. Er was welvaart niet ondanks, maar juist dankzij de vele oorlogen. En lang niet alleen gehaaide ondernemers uit de marge investeerden in wapenhandel en oorlogsproductie. Dit is lang gedacht, maar nieuw onderzoek toont aan dat dit vertrouwde beeld aan herziening toe is.

PEPIJN BRANDON

Driekwart van de honderd jaren die de 17de eeuw duurde, verkeerde de Republiek in oorlog met een andere Europese grootmacht. In de 18de eeuw voerde zij een voorzichtiger koers, maar toch was

nog ruim een kwart van de jaren een oorlogsjaar. Als we daarbij de talloze kleine en grote oorlogen optellen die de Republiek, de Verenigde Oost-Indische Compagnie (voc) en de Westindische Compagnie (wic) uitvochten met niet-Europese staten, blijft er nauwelijks een

vredesjaar over. Oorlog vormde veruit de belangrijkste uitgavenpost van de staat.

Het is dus niet zo verwonderlijk dat oorlogsinvesteringen een bepalende factor waren in de Nederlandse vroegmoderne economie. Toch blijft dit ge-

◀ De elite van de Republiek profiteerde van de oorlogen in de 17de en 18de eeuw. Zij investeerde en handelden in wapens, maar ook in bijvoorbeeld touw, hout, voedsel voor de scheepsbemanningen en paarden. Legeeraanvoerders konden daarnaast geld overhouden aan het voordelig inslaan van voorraden en wapens. Hun mannen moesten die van hen kopen of huren. Afgebeeld is Prins Maurits (links) in de Slag bij Nieuwpoort, door Paul van Hillegaert, ca 1632, Rijksmuseum Amsterdam.

altijd geleerd dat zij de stadhouders tot vrede dwongen: er was rust nodig voor een goed handelsklimaat. Maar dit ligt veel genuanceerder. Handel en oorlog worden vaak ten onrechte voorgesteld als elkaars tegenpolen. In deze visie hebben vorsten belang bij gebiedsuitbreiding, maar zijn kapitalistische ondernemers vooral gebaat bij een stabiel investeringsklimaat en vrij bevaarbare handelsroutes; oorlog werkt per definitie verstrend voor de economie, en wapenhandelaren en oorlogsfinciers zijn de paria's van de economische elite. Deze visie klopt in elk geval niet voor de de handelarenstaat bij uitstek, de Nederlandse Republiek in de 17de en 18de eeuw. Staat en elite profiteerden enorm van de oorlogen, die de motor van de economie waren. De grootste ondernemingen van die tijd, zoals de *voc*, floreerden omdat ze handel, oorlogvoering en logistiek samenbundelden. Deze handel vond geheel openlijk plaats. Zeker zochten sommige slimme zakenlieden zonder scrupules de mazen van het systeem op en maakten gebruik van de sterke Nederlandse positie in de internationale handel om te verdienen aan de oorlogen met andere landen; zo waren er de gewiekste wapenhandelaren die tijdens de

men zeker niet over de hoofdmoot van de oorlogshandel in de Republiek. Die werd niet gevoerd langs sluipwegen of door 'paria's', maar door vooraanstaande ondernemers in nauw verband met de staat.

De gebroeders Trip

Veruit de bekendste oorlogsondernemers van de Nederlandse 17de eeuw zijn de gebroeders Trip, gevestigd in Amsterdam. De Trippen stamden uit een Dordrechts koopliedengeslacht, dat van oorsprong had gehandeld in de meest uiteenlopende artikelen, zoals papier, kaas, wijn, stokvis en haring. Dankzij samenwerking met de

↑ Maria Trip (1619-1683) was overduidelijk rijk. Haar familie handelde in wapens, ijzer en koper en voer wel bij de oorlogen waarin de Republiek verwickeld raakte. Portret door Rembrandt, 1639, Rijksmuseum Amsterdam.

familie De Geer, die eveneens banden met Dordrecht en Amsterdam had en in Zweden actief was, rolden zij in de handel in Zweeds ijzer. De stap van ijzerhandel naar de verkoop van kanonnen en geweren was klein. In de jaren 1660 waren de *voc* en de *wic* de belangrijkste afnemers geworden van het familiebedrijf, gevolgd door een aantal Hollandse stadsbesturen en de Amsterdamse admiraliteit. Het

ven in de beeldvorming van de 'Gouden Eeuw' onderbelicht. We hebben de rijke burgerinterieurs voor ogen, met portretten, stillevens en landschappen aan de muur. Calvinisten in soorten en maten. We zien de stadhouders in druk diplomatiek of militair overleg, rondtrekkende legers en vrolijk poserende schuttersgezelschappen. Bij de handelaren stellen we ons de welvarende mannen met kanten kragen en hoge hoeden voor, bedrijvig bij hun pakhuizen en op de werven. Hún

Staat en elite profiteerden enorm van de oorlogen, die de motor van de economie waren

belang lag in vrede, zou je denken, niet in oorlog. Hoe kon de Hollandse handelselite het zo goed doen in deze door oorlog getekende eeuwen? We hebben

Tachtigjarige Oorlog op slinkse wijze hun zakken vulden door de Spaanse vijand te voorzien van wapentuig. Dit gold als een schandaal, maar zo dacht

◆ De familie De Wildt verpersoonlijkt de verstregeling van bestuur en handel en het profijt van de elite bij de vele oorlogen van de Republiek. David en zijn zoon Hiob (in zwart wit) waren belangrijke ambtenaren in de 'marine' van de Republiek, handelden in producten die essentieel waren voor oorlogvoeren, en verdienden er veel geld en aanzien mee. Davids vader was niet rijk, maar hij en zijn zoon werden grootgrondbezitters en eigenaren van buitenhuizen. Het portret van David de Wildt is uit 1667, door Ferdinand Bol, Amsterdam Museum.

de vloot draaiden in belangrijke mate op private investeringen. Militaire aanvoerders traden in feite op als commerciële managers. Een bevelhebber van een legerregiment was als de CEO van een bedrijf zelf verantwoordelijk voor het compleet houden en bevoorraden van zijn regiment, waarvoor hij van zijn provincie een vast bedrag kreeg. Hoe hij dit deed en wat hij eraan overhield, was zaak van zijn eigen ondernemerschap. Slim inkopen bijvoorbeeld was een manier. Wapenschaften de kapiteins en ritmeesters op eigen kosten aan, om ze vervolgens door te verhuren aan hun troepen. Ook op de vloot gold zo'n systeem. Michiel de Ruyter haalde een groot deel van zijn vermogen niet uit zijn traktement als vlootaanvoerder, maar uit de verkoop van scheepsbeschuit en andere benodigdheden aan zijn matrozen.

Ossenweider en touwslager

Een karakteristiek voorbeeld van de bemiddelaars tussen staat en markt was de familie De Wildt. In 1641 werd koopman David de Wildt secretaris van de Amsterdamse admiraliteit, het machtigste van de vijf gewestelijke bestuurscolleges voor de vloot van de Republiek. De admiraliteit rustte ook de schepen uit. David de Wildt zou drie decennia lang de spin in het web van

was de tijd van de Engels-Nederlandse zeeoorlogen, kanonnen waren *booming business*. Het kapitaal van Louis Trip steeg fenomenaal: van 46 000 gulden aan het begin van zijn loopbaan in 1632 tot ongeveer zes ton in 1658. Dit was voor die tijd een enorm bedrag. Als er in de 17de eeuw een *Quote 500* zou zijn bijgehouden, zou Louis Trip daarin met stip zijn binnengekomen.

De gebroeders Trip waren trots op hun succes, en dat droegen ze uit. Ze lieten een reusachtig pand neerzetten aan de Amsterdamse Kloveniersburgwal, dat nog altijd bekendstaat als het Trippenhuys. De voorgevel is gedecoreerd met gebeeldhouwde olijftakken en kanonskogels, en de schoorstenen verbeelden grote kanonslopen. Deze combinatie maakte de vergoeljkende lijfspreuk van de Trippen zichtbaar: 'Ex bello pax' (Uit oorlog komt vrede voort).

Scheepsbeschuit

Wapenhandelaren als de Trippen bespeelden slechts een beperkt deel van de markt. Ondernemers met een bredere greep op de oorlogsproductie waren nog belangrijker voor het economisch succes van de Republiek. Een relatief groot deel van de elite was hierbij betrokken, hetzij als private leveranciers van oorlogsmaterieel, soldaten of krediet, hetzij in dienst van de staat.

Wie waren deze oorlogsmakelaars binnen de Nederlandse 17de- en 18de-eeuwse elite? Een betere vraag zou zijn, wie waren het niet? Er was sprake van een vergaande verstregeling tussen een commercieel en een overheidssterrein. Zo waren de *voc* en *wic* ondernemingen maar ze hadden ook oorlogsbevoegdheden. En tyische overheidsinstanties zoals het leger en

de organisatie blijven, vergelijkbaar met een topambtenaar bij een ministerie vandaag de dag. Hij werd zo een van de architecten van de Nederlandse strategie op zee.

Tegen de tijd dat hij overleed, was betrokkenheid bij de admiraliteit en de combinatie met een commercieel beroep een familieaangelegenheid geworden. Davids zoon Hiob volgde hem op als secretaris. Hiob was ossenweider; hij verdiende een fortuin met het vetmesten van runderen in de verre omtrek van de stad om de vele schepen die voeren vanuit Amsterdam te kunnen bevoorraden met vlees. In de boeken van de admiraliteit is niet te traceren of Hiob de Wildt via tussenpersonen ook leverde aan zijn eigen instelling. Dit was verboden, maar er waren genoeg boekhoudkundige trucs om zo'n verbod te omzeilen.

Twee van Hiob's zusters trouwden met de rijke touwproducenten Hendrik en Jan Lijnslager. Hier is het wel aantoonbaar dat de familiebanden met een bestuurder zakelijk voordeel boden. Anna de Wildt, weduwe van Hendrik Lijnslager, was in 1691 de belangrijkste toeleverancier van touw voor de Amsterdamse admiraliteit.

Succesvolle makelaars in oorlog zoals de familie De Wildt en de familie Trip vormden de brug tussen de marktgerichte economie van de Republiek en haar buitenlandse machtspolitiek. Voor deze en vele andere investeerders, die behoorden tot de kern van de Nederlandse elite, waren de vele oorlogen van de 17de en 18de eeuw geen belemmering maar een zegen.

Pepijn Brandon werkt aan de Vrije Universiteit. In 2013 promoveerde hij cum laude op zijn onderzoek *Masters of War. State, capital, and military enterprise in the Dutch cycle of accumulation (1600-1795)*, dat later dit jaar bij uitgeverij Brill zal verschijnen.

VERDER LEZEN

- ▶ **Marjolein 't Hart**, *The Dutch Wars of Independence. Warfare and commerce in the Netherlands 1570-1680*, Routledge, 2014
- ▶ **Olaf van Nimwegen**, *Deser landen crijchsvolk'. Het Staatse leger en de militaire revoluties (1588-1688)*, Bert Bakker, 2006

Pesten

Pesten wordt gezien als een fenomeen dat vooral jongeren op school en op het internet treft. Het pesten zelf is uiteraard geen nieuw fenomeen. Wel is de focus op wie er het slachtoffer van is, in loop der tijd veranderd. In het begin van de 20ste eeuw berichtten kranten vooral over het pesten van leidinggevend door ondergeschikten. Zo brak er commotie uit over het pesten van een hoofd van een Amsterdamse Volksschool door twee leraren. Dit werd hoog opgenomen omdat het hier ging om mensen die geacht werden jongeren te onderwijzen en tucht bij te brengen. Wanneer het karakter van leraren aan 'het grootste bederf' onderhevig is, kan van dit alles weinig goeds verwacht worden. Pesten wordt in deze zaak omschreven als 'de wreedste wijze van vervolging welke ooit uitgedacht is door mensen die een ander kwaad willen doen'. Waar het pesten precies uit bestond blijft onduidelijk. Toch kan niet gezegd worden dat het daadwerkelijk als een groot maatschappelijk probleem werd gezien.

De weinige krantenberichten in de eerste helft van de 20ste eeuw over pesten op school gaan vooral over leraren die zenuwziek werden van het meedogenloos getreiter door hun leerlingen. Begin jaren dertig werd er een enquête gehouden onder Mulo-leerlingen die veel verontwaardiging opriep. De leerlingen gaven eerlijk toe hun leraren schandelijk te behandelen maar merkten daarbij op dat dit meestal de schuld van de leraar zelf was. Hoe haalde men het in zijn hoofd om dergelijke opmerkingen in de bladen te publiceren? Het zou de leerlingen

alleen nog maar meer onhandelbaar maken. Begin jaren vijftig werd naar aanleiding van de Nederlandse première van de film *The Browning version* (naar het gelijknamige toneelstuk van Terence Rattigan) op het Holland Festival gewezen op het feit dat leerlingen alle eigenaardigheden van hun leraren weten op te sommen, maar niet hun eigen jeugdige harteloosheid zien. Ouders zouden er meer op moeten letten

dat hun lievelingen een leraar ten dode kunnen pesten. Tot ver in de jaren tachtig stond de gepeste (meestal jonge) leraar in de media centraal. Wanneer er in 1988 een Noors onderzoek verschijnt over 'bullying' – waar een zwaardere vorm van pesten mee wordt aangeduid dan uitlachen of plagen – verschuift het perspectief vrij plotseling naar de gepeste leerling. Men waarschuwt voor Japanse toestanden waarbij leerlingen tot zelfmoord worden gedreven omdat zij door hun klasgenoten als zondebok zijn gekozen en doodgezwegen, vastgebonden of gemarteld worden. In *De Treiterrend*, een uitgave van Stichting Instituut Vorming, Informatie en Onderwijs (ivo) wordt gecon-

stateerd dat in Nederland 5,4% van de leerlingen op de middelbare school en 11,6% van de leerlingen in het basisonderwijs wordt

gepest. Het grootste gevaar zou volgens onderzoekers liggen in de sociale acceptatie van pesten op school.

Scholen zijn inmiddels wettelijk verplicht om pesten aan te pakken. Pesten zal meer en vaker worden gesignaleerd en bestraft en de gepeste leerlingen zullen meer hulp krijgen. Misschien zal het pesten hierdoor andere vormen aannemen. Verdwijnen zal het uiteraard nooit.

Tot ver in de jaren tachtig stond de gepeste leraar in de media centraal